

УДК 373.5.091.27:37.016:811.161.2'366

Олійник А. М.

САМОСТІЙНА РОБОТА НА УРОКАХ ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СТАРШИХ КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)

Нагальною потребою сучасної школи є забезпечення умов, за яких кожен учень прагнув би до власного саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, що потребує сформованих умінь самостійно здобувати інформацію. У статті проаналізовано ефективність використання самостійної роботи на уроках української мови як засобу досягнення позитивних результатів у процесі вивчення морфології у старших класах закладів загальної середньої освіти. Ефективними напрямками організації самостійної роботи учнів є самостійне опрацювання додаткової літератури, робота з підручником, використання технічних засобів навчання, реалізація методу проектів.

Автор дослідила роботу учителів-практиків та зробила висновки, що самостійна робота на уроках вивчення морфології викликана внутрішньою потребою, сприяє розвитку розумових здібностей та є передумовою оволодіння знаннями, уміннями та навичками, матиме позитивні результати за умови, що учні, стираючись на здобуті знання, самостійно виконуватимуть навчальні завдання.

Ключові слова: самостійна робота, технічні засоби навчання, презентаційні проекти, інтернетні джерела, сучасний урок.

У системі шкільної освіти відбуваються кардинальні зміни, що потребують високоякісних знань з української мови. Школа перестала бути єдиним місцем, де можна здобути знання, адже учні мають змогу самостійно скористатися додатковою інформацією, використовуючи різні джерела (додаткова література, інтернетна мережа тощо), застосовувати її практично, проводячи дослідження, ведучи дискусії, висловлюючи власні судження та роблячи висновки. Тож цілком обґрунтованим є інтерес науковців і вчителів до пошуку шляхів ефективності впровадження самостійної роботи учнів у процесі навчання української мови, зокрема морфології, в умовах нової української школи

Самостійна робота учнів на різних етапах навчання української мови була об'єктом вивчення вчених-лінгводидактів О. Горошкіної, Т. Грубої, С. Карамана, О. Караман, Ю. Романенко, В. Тихоші та інших. Науковці розробили систему завдань для самостійної роботи, визначили лінгводидактичний потенціал засобів навчання, спрямованих на самостійне здобування знань, формування вмінь і навичок (Ю. Шепетко, О. Шуневич та ін.), проте ефективність самостійної роботи під час опанування морфології на профільному рівні не була предметом спеціального дослідження, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – визначити шляхи реалізації самостійної роботи на уроках вивчення морфології української мови на профільному рівні.

Реформування сучасної освіти спрямоване на розвиток цілісної особистості, усебічно розвиненої, здатної до критичного мислення, про що зазначено в стратегічному документі “Нова школа”. Нагальною потребою сучасної школи є забезпечення умов, за яких кожен учень прагнув би до власного саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, що потребує сформованих умінь самостійно здобувати інформацію. З огляду на це зростає значення самостійної роботи.

Сутність самостійної роботи докладно описано в студіях В. Буряка, Б. Єсипова, О. Мороза, О. Нільсона, П. Підкасистого, О. Савченко та інших науковців. Вони стверджують, що це цілісна система дій учителя та учнів, яка містить предмет і метод наукового пізнання та орієнтується на самостійну діяльність учнів. Крім того, самостійна робота розвиває увагу дітей та виробляє в них здатність до осмисленого засвоєння знань, що активізуються у прагненні до практичної діяльності, а також “проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку” [5, с. 375].

Досвід учителів-практиків доводить, що самостійна робота на уроках вивчення морфології, викликана внутрішньою потребою, сприяє розвитку розумових здібностей та є передумовою оволодіння знаннями, уміннями та навичками. Учні можуть самостійно розширити обсяг відомостей, запропонованих у чинному підручнику, шляхом опрацювання додаткової науково-популярної, наукової літератури. Так, під час вивчення морфології учнів 10 класу доцільно залучити до опрацювання окремих розділів з книжки І. Вихованця “Таїна слова” (К., 1990), праці В. Русанівського “Дієслово – рух, дія, образ”. Така робота допомагає учням усвідомити мову як динамічну систему, що перебуває в постійному розвитку, сприйняти і усвідомити багато відомостей з морфології, зокрема про мотиви номінації власних назв міст, імен, про роль граматики, стилістичні особливості частин мови. З огляду на це можемо визначити такий ефективний напрям самостійної роботи учнів, як опрацювання додаткових джерел, до яких відносимо науково-популярну, енциклопедичну, довідкову літературу, лексикографічні видання.

Ще одним напрямом самостійної роботи учнів є робота з підручником, до якої залучаються учні, читаючи підручник, опрацьовуючи наявну в ньому наочність (схеми, таблиці, алгоритми), виконуючи практичні завдання, з-поміж яких чимало різного рівня складності. Наприклад, у підручнику “Українська мова 10 клас: профільний рівень” авторів М. Плющ, В. Тихоші, С. Карамана, О. Караман значна кількість вправ супроводжуються наочною та додатковими завданнями, які мають змогу виконати самостійно як сильні, так і слабші учні, орієнтуючись на вивчений теоретичний матеріал. Однак провідна роль в організації такого навчання належить учителеві, який у кожному випадку повинен вирішувати, коли і якою мірою треба застосовувати самостійну роботу: в процесі вивчення чи закріплення нового матеріалу, під час повторення вивченого з морфології

української мови, оскільки від цього залежить вибір і комбінування прийомів навчання. Наводимо приклад прийому “Діалогічного конструювання”, яке учитель пропонує на рефлексійному етапі уроку вивчення числівника. Перед учнями ставиться завдання: скласти діалог “Подорож Україною”, уживаючи числівники, визначити їхній розряд та сполучуваність з іменниками, розказати про особливості відмінювання кількісних числівників. Зазначимо, що для складання діалогу учням необхідно скористатися довідковими джерелами:

- Яка площа України? (603,7 км²)
- Скільки країн є її сусідами. (7) Назвіть їх.
- У скількох містах України ви вже встигли побувати?
- Кажуть, що не кожна птиця долетить до середини Дніпра. А яка ж його протяжність? (981 км)
- У яке море впадає Дніпро? Яка площа та глибина цього моря? (2211 м; 422 км²)
- Який найбільший острів у Чорному морі греки називали “Ахіллів біг”? Яка його площа? (Джарилгач – 42 км)
- Чому озеро Ялпуг називають найбільшим в Україні? (39 км). Тоді як озеро Свитязь – найглибшим (58 м).
- Чи вдалося вам підкорити найвищу точку Карпат гору Говерлу? Яка ж її висота? (2061 м)
- А чи знаєте ви, що найдовша гіпсова печера в Україні та світі знаходиться на Поділлі? Як вона називається та яка її протяжність? (*Оптимістична – 20 м*)

– Які цікаві місця в Україні ви вже відвідали, а в яких хотіли б побувати?
У процесі виконання цього завдання учні, скориставшись додатковою інформацією, вибрали потрібні відомості, що сприяло досягненню поставленої мети. У результаті вони намагалися правильно використовувати числівники у власному мовленні, удосконалили граматичні, орфоепічні вміння.

Завдання для самостійної роботи з морфології старшокласники можуть виконувати в групах, кожна з яких матиме певну мету та власні шляхи її досягнення. Наприклад, на етапі узагальнення та систематизації вивченого про займенник перша група учнів за таблицею “Розряди займенників” дає відповідь на питання, які займенники змінюються за відмінками, які за родами і числами, яка особливість відмінювання зворотного займенника; друга група – визначає особливість відмінювання особових, питально-відносних; третя – пояснює на прикладах, коли слово *що* є займенником, а коли сполучником та робить висновок про морфологічні ознаки та синтаксичну роль займенника. Кожна група дає відповідь на поставлене запитання, а інші – мають право цю відповідь доповнити власними прикладами, доповнити, розширити відповіді однокласників. Таким чином всі учасники цієї групової роботи обмінюються знаннями про займенник та роблять висновки про рівень власної підготовки з теми.

Як показує досвід учителів-практиків, пізнавальна самостійність учнів на уроках морфології формує їхню пошукову та творчу діяльність. Вона матиме позитивні результати за умови, що учні, спираючись на здобуті знання, самостійно виконують навчальні завдання, які стають “інструментом нового пізнання” [4, с. 92]. Так, повторюючи написання прізвищ прикметникового походження, як-от: *Корольов, Чехов, Єлизаров, Федосєєв, Лєсков, Муравйов, Артемов, Грачов, Пушкін, Кольцов, Сікорський*, учні не лише узагальнюють знання з теми, а також мають змогу, відповівши на запитання: *яке із наведених прізвищ належить видатному українцеві, авторві першого гелікоптера*, скласти про нього творчу розповідь, скориставшись при цьому особистими знаннями про І. Сікорського або додатковою інформацією про нього з інших джерел. У творі учні вживають прикметники, у яких визначають морфологічні ознаки та синтаксичну роль, тим самим систематизуючи вивчене про прикметник як частину мови.

Важлива роль у процесі організації самостійної роботи під час вивчення морфології належить *технічним засобам навчання (ТЗН)*. Сучасний урок важко уявити без комп’ютерних та мультимедійних технологій, Інтернету, сенсорної дошки, які сприяють посиленню вимог до активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. На думку вітчизняних та зарубіжних учених (Ю. Бабанський, М. Башмаков, В. Безпалько, Дж. К. Джонс, О. Киричук, Л. Лісіна, В. Лозова, М. Махмутов, Є. Пассов, Є. Полат, О. Пометун, Г. Селевко), технічні засоби навчання є джерелом узагальнення вивченої в основній школі інформації, матеріалом для самостійної роботи, проведення спостережень і висновків з морфології, сприяють розвитку пізнавальних інтересів старшокласників, подають значну допомогу у свідомому засвоєнні нових знань з цієї теми. Практика переконує, що використання ТЗН на уроках вивчення морфології (електронних підручників, аудіо-, відео- та мультимедійних презентацій тощо) надає уроку більш насичений, динамічний, творчий та інтенсивний характер, робить його цікавим для всіх учнів, підвищує рівень їхньої мотивації до виконання завдань у процесі вивчення морфології, спонукає десятикласників до самостійного пошуку потрібної інформації, викликає прагнення до поглиблення і вдосконалення набутих раніше знань. Так, скориставшись інтернетними джерелами, учням пропонується описати портрет козацького ватажка І. Гонти за поданим початком. У іменниках, ужитих у творі, учні повинні визначити рід, число, відмінок та відміну та зробити висновок, чому не в усіх іменниках можна визначити відміну.

Визначаючи зміст завдань, обов’язково варто передбачити, якого ступеня самостійності вимагає від учнів їх виконання. Саме цей чинник учитель повинен урахувати насамперед під час підготовки вправ. Наприклад, учитель пропонує учням таке ситуативне завдання: уявіть, що ви екскурсовод у картинній галереї. Скориставшись додатковими джерелами інформації, складіть розповідь про мистецьку спадщину Олександра Мурашка (І група), Олега Шупляка (ІІ група), Йосипа Бокшая

(III група), уживаючи власні назви та пояснивши їх правопис.

Практика показує, що ТЗН на уроках вивчення морфології дають позитивні результати лише тоді, коли вони методично доцільно використовуються в системі різноманітних сучасних методів, з-поміж яких ми виділяємо *метод проекту*. Засновником цього методу вважають американського філософа Джона Дьюї, який ще у першій половині ХХ ст. запропонував будувати навчальний процес на активній основі, спираючись на самостійну діяльність учнів з урахуванням їх особистої зацікавленості в цих знаннях [3, с. 68]. ТЗН спрямовані на підвищення інформаційної культури учнів і рівня підготовки в галузі сучасних інформаційних технологій, а також пов'язані з демонстрацією можливостей комп'ютера як засобу для створення власних проектів, презентацій, ігор. Наприклад, учням пропонується створити проект "Видатні українці" та розказати про їхній внесок у побудову української державності. Учитель пропонує записати прізвища видатних українців у родовому, давальному та орудному відмінках (*Варвара Ханенко, Богдан Ханенко, Петро Дорошенко, Яким Сомко, Тарас Шевченко, Ліна Костенко, Борис Олійник, Оксана Білозір, Остап Вересай, Микола Лисенко, Зоя Гайдай, Борис Грінченко*), згодом поміркувати, чому не всі прізвища можна провідміняти. Відповідь необхідно обґрунтувати. Виконання подальших завдань сформульовано таким чином: Спробуйте пояснити походження цих прізвищ, скориставшись інтернетною мережею. Чи знаєте ви походження вашого прізвища, поясніть його правопис.

На уроках вивчення морфології української мови презентаційні проекти орієнтовані на самостійну діяльність учнів (індивідуальну, парну, групову) і полягають у створенні ними таблиць, тестів, кросвордів тощо з метою підбиття підсумків з опрацьованої теми. У Microsoft Power Point передбачена можливість використання гіперпосилань, що дає змогу розробити гнучку розгалужену презентацію, яка певним чином "реагує" на втручання користувача (наприклад, вказівку на правильну або неправильну відповідь на те чи те запитання).

Разом із тим, комп'ютерні програми та інтернетні ресурси органічно вписуються в класичну форму уроку, забезпечуючи йому нові можливості в організації навчального процесу. Їх доречно використовувати на уроках вивчення морфології, адже такі засоби змінюють форму стандартних уроків, перетворюючи їх на цікаві уроки-подорожі, уроки-екскурсії, уроки-презентації, уроки-спостереження тощо [1]. На таких уроках можуть бути активовані зорові, слухові засоби сприйняття інформації, і чим більше таких каналів було задіяно, тим краще відбувається запам'ятовується. Сучасні ТЗН можуть об'єднати звук, відеозображення, графічне зображення та анімацію, що дає змогу забезпечити нову якість у діалоговому спілкуванні між учасниками освітнього процесу [1]. Наприклад, учням після вивчення теми "Загальні та власні назви іменників" пропонується, розділившись на групи, виконати домашнє завдання із застосуванням ТЗН, а саме: скласти карту подорожей Тараса Шевченка; записати імена людей, які мали вплив

на розвиток творчості Великого Кобзаря; назвати твори Тараса Шевченка, які учні можуть процитувати напам'ять; записати назви картин, що увійшли до альбому "Мальовнича Україна"; указати назви творів, написаних про Т. Шевченка, та авторів цих творів. Таке завдання допомагає учням перевірити якість своїх знань з опрацьованої теми, розвиває навички роботи в групах, дає змогу організувати діалогове спілкування за допомогою ТЗН.

Використання електронних словників, електронних посібників та довідників на уроках морфології не лише урізноманітнює урок і формує мотивацію до вивчення частин мови, а й сприяє самоконтролю учнів у процесі виконання завдань різного типу. Так, учні отримують завдання з'ясувати, чи граматично правильно вжито форму "виїжджав на село" у реченні "щороку він виїжджав на село, відвідуючи свою багатостражденну Батьківщину, де з усіма спілкувався лише українською мовою, ходив з дітьми колядувати та щедрувати" чи, можливо, правильно було б сказати "виїжджав у село"? Відповідь вони шукають в електронних посібниках або словниках.

Отже, самостійна робота учнів у процесі вивчення морфології української мови у старших класах профільної школи активізує пізнавальну діяльність учнів та розвиток їхніх творчих здібностей, допомагає систематизувати засвоєний матеріал, формувати навички самоконтролю та пошукової діяльності, сприяє здійсненню диференціації та індивідуалізації навчання, підсилює мотивацію до вивчення морфології. Ефективними напрямками організації самостійної роботи учнів є самостійне опрацювання додаткової літератури, робота з підручником, використання ТЗН, реалізація методу проектів.

Використана література:

1. *Горошкіна О.* Особливості використання інтерактивних методів навчання української мови в старших класах [Електронний ресурс] / О. Горошкіна. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/166/84/>
2. *Караман С. О.* Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. – Київ: Ленвіт, 2000. – 272 с.
3. *Пометун О.* Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – Київ: Вид-во А. С. К., 2004. – 192 с.
4. *Солдатенков М. М.* Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: монографія. / М. М. Солдатенков. – Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – 198 с.
5. *Шапар В. Б.* Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Харків: Прапор, 2005. – 449 с.

References:

1. *Horoshkina O.* Osoblyvosti vykorystannia interaktyvnykh metodiv navchannia ukrainskoi movy v starshykh klasakh [Elektronnyi resurs] / O. Horoshkina. – Rezhym dostupu: <http://vuzlib.com/content/view/166/84/>
2. *Karaman S. O.* Metodyka navchannia ukrainskoi movy v himnazii / S. O. Karaman. – Kyiv: Lenvit, 2000. – 272 s.

3. *Pometun O. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia : nauk.-metod. posib. / O. Pometun, L. Pyrozhenko ; za red. O. I. Pometun. – Kyiv : Vyd-vo A. S. K., 2004. – 192 s.*
4. *Soldatenkov M. M. Teoriia i praktyka samostiinoi piznavalnoi diialnosti : monohrafiia. / M. M. Soldatenkov. – Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2006. – 198 s.*
5. *Shapar V. B. Suchasnyi tlumachnyi psykholohichniy slovnyk / V. B. Shapar. – Kharkiv : Prapor, 2005. – 449 s.*

ОЛИЙНИК А. Самостоятельная работа на уроках изучения морфологии украинского языка в старших классах заведений общего среднего образования (профильный уровень).

Потребностью современной школы является обеспечение условий, при которых каждый ученик стремился бы к собственному саморазвитию, самореализации, самосовершенствованию, которое требует сформированных умений самостоятельно добывать информацию. В статье проанализирована эффективность использования самостоятельной работы на уроках украинского языка как средство достижения позитивных результатов в процессе изучения морфологии в старших классах заведений общего среднего образования. Эффективными направлениями организации самостоятельной работы учеников является самостоятельная проработка дополнительной литературы, работа с учебником, использование технических средств обучения, реализация метода проектов.

Автор исследовала работу учителей-практиков и сделала выводы, что самостоятельная работа на уроках изучения морфологии, вызванная внутренней потребностью, содействует развитию умственных способностей и является предпосылкой овладения знаниями, умениями и навыками, будет иметь позитивные результаты при условии, что ученики, опираясь на добытые знания, самостоятельно будут выполнять учебные задания.

Ключевые слова: *самостоятельная работа, презентационные проекты, технические средства обучения, интернетные источники, современный урок.*

OLIYNIK A. Independent work on the lessons of study of morphology of Ukrainian in the senior classes of establishments of universal middle education (type level).

The necessity of modern school is providing of terms, at which every student would aspire to own саморазвитию, self-realization, self-perfection which requires the formed abilities independently to obtain information. In the article we have analyzed the effectiveness of using the individual students work during the morphology studying at the Ukrainian language lessons of secondary school as the method of positive results achieving.

The author also investigated the practical work of the teachers and concluded that the individual work during the morphology studying causes the development of new skills and will have positive results only in case if the students try to use their present knowledge combining with the new tasks and exercises which they create by themselves during the lesson. To sum up, we can ensure that the most effective methods of organizing the individual students work are the individual learning of extra literature, classbooks studying using of modern technologies and realizing own projects. Only on this way we can achieve the most positive results of the effectiveness of using such kind of work during the morphology studying at the Ukrainian language lessons.

Keywords: *individual work, modern technologies, project presentation, skills developing, modern lesson.*